

MANİ TARZI ve BU TARZIN MENŞEİ HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

"... İki'mısraa koskoca bir dünya görüşünün sıkıştırılabildiği bu halk zevki ürünlerin menşesini sadece yazılı kaynaklarda değil, onun asıl yaratıcısı olan halkın hafızasında ve onların bu tarza verdikleri mânada aramak gerekir."

Ali TORUN *

Karadeniz civarında karsıberi, Kars'ta akısta. Azerbaycan'da bavat, mahnı, Kırım Türklerinde cır-vır, Irak Türkleri arasında hovrat gibi değişik adlar alan fakat umumiyetle mâni olarak anılan bu halk edebiyatı mahsulleri, Kırım, Azerbaycan, Kerkük, Kuzey Bulgaristan ve Romanya'da yaşayan Gagauz Türklerine kadar oldukça geniş bir coğrafyada yaygın olarak görülmektedir.

Halk arasında bu nazım şekli için mâni yakmak, mâni düzmek, mâni atmak vb. deyimler de kullanılmaktadır. Bu nazım şeklini kadınlar tekellerine almış gibidir (1). Saz şairlerinin dışında erkeklerin pek mâni söylediği görülmez. Ancak karşılıklı mânilerde erkekler karşı tarafın söylediklerini karşılırlar.

Hıdırellez eğlenceleri, düğünler; tarlalar, çamaşır yıkama vb. toplu bulunulan yerler başlıca mâni ortamlarıdır. Özellikle bu ortamlarda mânilerin karşılıklı söylenmesi esastır.

Mevzuları itibarıyla ekserî aşk, ayrılık, gurbet, kıskançlık, kırgınlık, tabiat vb. konularda söylenen mânilerde diğer halk edebiyatı mahsullerinde de olduğu gibi tam bir yapı birliği görülmez. Gerek mısra, gerek hece sayısı ve gerekse kafiyelerinin dizilişinde çeşitlilik arzeder. Dolayısıyla her şekil için ayrı bir kaide koymak zarureti ortaya çıkar. Kanaatimizce bu çeşitlenme şifahi olmalarından ve yaratıcılarının belirli bir eğitimden geçmemiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Mâniler, kendi aralarında bu kadar değişiklik arzemesine karşılık diğer halk edebiyatı mahsullerinden üç yönüyle ayrılır:

1. Şekil olarak:

Mısralarının sayısına göre mâniler iki grupta toplanabilir. Bunlardan dört mısradan oluşmalarına düz mâni adı verilir ki kafiyelerinin dizilişi aaba, abed veya aaab şekillerinde olabilir.

İkincisi ise kesik mâni-cinaslı mâni adı verilen ve mısra sayısı dörtten fazla olan mânilerdir. Bunlarda kafiyeler abaca, aabaca şekillerinde dizilebilir.

Bir de İstanbul'a mahsus ve saz kahvelerinde söylenen (7+7) vezinli beyit şeklinde tertiplenen ve "adam aman" la başlayan avaklı mâniler vardır ki, bunlar birinci tip mânilerin değiştirilmiş şekillerinden başka bir şey değildir.

Birinci tip mânilerde vezin hecenin yedili ölçüsüyle olmasına mukabil diğerlerinde bilhassa ilk iki mısra sebebiyle bu ölçüye riayet edilmez.

2. İç yapıda mısraların secilisi:

Mânilerde genellikle ilk iki mısra esas söze kafiye ve zemin hazırlayan doldurma-şişirme sözlerden oluşur. Bu itibarla bu mısralarda pek mâna aranmaz. Esas söylenmek istenen bundan sonraki mısralarda ifade edilir.

3. Kendi kendine vetmesi:

Diğer halk edebiyatı mahsullerinden farklı olarak mâniler ne kendisinden önce, ne de kendisinden sonra bir ifadeye ihtiyaç duyarlar. Tek başlarına bir bütünlük arzederler. Söylenmek istenen duygu ve düşünceler bu bütünlük içerisinde ifadesini bulur. Bu özelliği dolayısıyla tuyuş ve klasik şiirin rubâî tarzıyla birleşir.

Araştırmacılar mânilerin bu özelliklerinde birleşmekle birlikte zaman ve kaynak mescesinde bir-

* Gazi Üniversitesi Türk Dili Öğretmeni.

birlerinden ayrılmakta ve oldukça da farklı görüşler ileri sürmektedirler.

Ata Terzibaşı "Türk Edebiyatında Mani Biçiminin Doğuşu ve Gelişmesi" adlı makalesinde (2) mânilerin başlangıcı konusundaki görüşleri tartıştığı için bunları yeniden ele almayı sadece özetlemekle yetineceğiz. Buna göre:

Kowalski, 12. asırda kaleme alınan Atabet'ül-Hakayk'taki rubilerle mâniler arasında bir benzerlik kurarak bu asra kadar iner.

Hicri 713 (M. 1313/1214)'te kaleme alınan "Münül-Murid" adlı eserle, aynı zamana ait "Cevahirül-esrar" daki dörtlükler Fuat Köprülü tarafından mânilerle alakalı bulunur.

Hicri 7. asırda Şeyyad Hamza'ya isnad edilen karşılıklı iki mâninin pek eskiliğine inananman Ata Terzibaşı manilerin kaynağını Dede Korkut Oğuznâmelerinde arar. O'na göre mâni tarzı koşuk ve tuyuğla alakalıdır, bu iki şekil 15 ve 16. asırda değerini kaybedip sadeleşerek mâniyi ortaya çıkarmıştır. Bilhas-sa 15. asırda Muhyiddin Abdal ve Nesimî'nin tuyuğlarının bu değişimde büyük payları olmuştur. Mâniler bu çağlarda yaygınlık kazanmış; 15. asırda Azerî Halk şairlerinden Ahmed Oğlu Halil, 16. asırda Hatayi ve Kul Himmet, 17. asırda Gevherî'nin mânileriyle bu tarz 18. asırda artık büsbütün umumî bir hal almıştır.

Mâni tarzının başlangıç tarihi hususunda bütün araştırmacılar ölçü olarak yazılı kaynakları esas almışlardır. Halbuki mânilerin bir özelliği de şifahi olmalarıdır. Bu itibarla mânilerin tarihi gelişimini sadece yazılı kaynaklarda aramak bizleri yanılgıya götürür. Nitekim Kaşgarlı'nın halk ağzından tesbit ettiği şu kıta mâni tarzının daha 11. asırda varlığına bir delil sayılabilir:

*Körklüg tonug özünge	(Görklü elbiseyi özüne
Talıg aşığı adhınka	Tatlı aşını başkasına
Tutgil konuk ağırığ	Yedir de konuğu ağırıla
Yodhsun konuk budhınka*	Ününü yaysın budunu)(3).

Mânilerin kaynağı meselesinde ise başlıca iki görüşle karşılaşmaktayız. Ata Terzibaşı (4), Veled Çelebi, Fuat Köprülü, Fahrettin Kızıoğlu (5) gibi araştırmacılar mâniyi Arapça mâna kelimesinin bozulmuş şekli olarak görmektedirler. Mânilerin özünde muhataba sataşma olduğu, en azından bir nevi laf atma

sayabileceğimiz "imalı konuşma" nın varlığı ve buna da halk arasında "mânalı konuşma" dendiği nazarı dikkate alınacak olursa bu görüş haklı sayılabilir.

Bunlardan farklı olarak Niyazi Eset (6) türkü, türkmani, varsağı gibi türlerin Türk, Türkmen, Varsak adlarından türetildiğinden hareketle mâni'nin de Man diye bir Türk boyundan gelebileceği görüşündedir. Ancak tarihte böyle bir Türk boyundan haberdar olmadığımız için bu görüşü şüpheyle karşılamak gerekir.

Bizim kanaatimizce her iki görüşte de haklılık payı bulunmakla beraber mâni kelimesi Arapça men' kelimesinin fâil vezninden başkası değildir. Zira, mâni tarzında umumiyetle muhataba açık bir sataşma veya onu iğneleyecek imalı bir ifade tarzı vardır. Ekserî de mâniler bu sataşmalara bir cevap niteliğindedir. Mânilerin bu fonksiyonu göz önüne alınacak olursa; Mâni'nin "yasak etme, bırakmama, durdurma, caydırma. . ." (7) manaları ihtiva eden men' kelimesiyle olan alakası ortaya çıkar.

Netice olarak; iki mısraa koskoca bir dünya görüşünün sıkıştırılabildiği bu halk zevki ürünlerin menşecini sadece yazılı kaynaklarda değil, onun asıl yaratıcısı olan halkın hafızasında ve onların bu tarza verdikleri mânada aramak gerekir.

Notlar:

1) 1. Habib Sevük, Edebiyat Bilgileri, Güven Basımevi, İst., 1942, c.207; Hikmet Dizdaroğlu, Halk Sairinde Türler, T.D.K. Yayınları, s. 67.; Faruk K. Timurtaş, Tarih içinde Türk Edebiyatı, Vllayet Yayınları, İst., 1981, s. 23.; Şükrü Elçin, Halk Edebiyatına Giriş, Emel Matb. Sanayi, Ank. 1981, s.277; İslam Ansiklopedisi, Mâni maddesi.

2) Ata Terzibaşı, "Türk Edebiyatında Mani Biçiminin Doğuşu ve Gelişmesi", Türk Yurdu, CIII, S. 3-4, Haziran-Temmuz, 1961, Ank., s. 41-43.

3) Divanu Lügati'l-Türk, C.I, s.45 (Ali Öztürk, Türk Anonim Edebiyatı, Bayrak Yayıncılık-Matbaacılık Kolu. Şti, İst. 1985, s. 382.)

4) Ata Terzibaşı, a.g.m., s. 43.

5) Hikmet Dizdaroğlu, a.g.e., s. 52-53.

6) Niyazi Eset, Mukayeseli ve Neşredilmemiş Maniler, Ank. 1944, s.53.

7) Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî; Ferit Develioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat.